

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT

Yasin COŞKUN*

Özet

Bu çalışma 1931 genel seçimlerini ve Türkiye'deki siyasal yaşamı İngiliz Büyükelçiliği gözlemleri üzerinden ele almaktadır. 1931 seçimleri Türk siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de muhalif bir partinin yer alması düşüncesi üzerine 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), aynı yıl içinde kendisini feshetmişti. Kısa süre sonra da Menemen Olayı meydana gelmişti. SCF'nin kapanmasından sonra kapsamlı bir yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenmesini istemişti. Başarısızlıkla sonuçlanan SCF deneyimine rağmen Mustafa Kemal Paşa mecliste Cumhuriyet Halk Fırkasını (CHF) denetleyecek bir oluşumun yer alması düşüncesini sürdürmüştü. Bu çerçevede 1931 seçimlerinde 30 milletvekilliği bağımsızlara ayrılmıştı. İngiliz Büyükelçiliği Türk siyasal alanında yaşanan bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve Londra'ya raporlamıştı. 1931 seçimleri öncesi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çıktığı yurt gezisi hakkında detaylı bilgiler de elçilik raporlarında yer almıştı. Buna göre Gazi öğretmenlere, memurlara ve özellikle gençlere, parti ideallerinin misyonerleri olarak hareket etmeleri, devrimci ateşi canlı tutmaları ve yaşlı gelenekçilerin oluşturmaya çalıştığı ilgisizlik ve devrimci hükümete güvensizlik eğilimiyle mücadele etmeleri için sürekli çağrıda bulunmaktaydı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın 30 milletvekili kontenjanını bağımsızlara ayırarak mecliste muhalefetin yer almasında kararlılık göstermesinin takdire şayan olduğu Londra'ya iletilmişti. İngiliz Büyükelçiliği raporları ışığında 1931 genel seçimlerini ve Türkiye'de siyasal yaşamı ele alacak bu çalışmayla alana katkı sunulması amaçlanmıştır. Arşiv belgelerinin yanı sıra konu hakkında yazılmış tetkik eserlere de çalışmada başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, 1931 Genel Seçimleri, Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İngiltere

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, tarihli@gmail.com

1931 GENERAL ELECTIONS AND POLITICAL LIFE IN TURKEY IN BRITISH EMBASSY REPORTS

Abstract

This study analyses the 1931 general elections and political life in Turkey through the observations of the British Embassy. The 1931 elections have an important place in Turkish political history. The Liberal Republican Party (SCF), which had been founded in 1930 upon Mustafa Kemal Pasha's idea of having an opposition party in the Turkish Grand National Assembly, had dissolved itself in the same year. Shortly afterwards, the Menemen Incident took place. After the dissolution of the SCF, President Mustafa Kemal Pasha, who went on an extensive tour of the country, demanded the renewal of the elections. Despite the unsuccessful SCF experience, Mustafa Kemal Pasha maintained the idea of having an opposition in the parliament that would control the Republican People's Party (CHF). Within this framework, 30 parliamentary seats were reserved for independents in the 1931 elections. The British Embassy closely followed these developments in the Turkish political arena and reported them to London. Before the 1931 elections, detailed information about President Mustafa Kemal Pasha's tour of the country was also included in the embassy reports. Accordingly, Gazi constantly appealed to teachers, civil servants and especially young people to act as missionaries of party ideals, to keep the revolutionary flame alive and to combat the tendency towards apathy and distrust of the revolutionary government that the old traditionalists were trying to create. It was also conveyed to London that Mustafa Kemal Pasha's determination to have an opposition in the parliament by reserving 30 parliamentary seats for independents was to be commended. This study aims to contribute to the field by analyzing the 1931 general elections and political life in Turkey in the light of the British Embassy reports. In addition to archival documents, research works written on the subject were also used in the study.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, 1931 Turkish general election, Republican People's Party, Liberal Republican Party, England

GİRİŞ

1931 seçimleri cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye yapılan ikinci genel seçimdi. Bu seçim öncesi Türkiye’de önemli gelişmeler yaşanmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa iktidar partisi üzerinde denetim yapacak ve sorunların çözümüne katkı sağlayacak bir muhalefetin mecliste yer alması gerektiğini düşünmekteydi. Bu çerçevede Fethi Bey’den Cumhuriyet ilklerine bağlı bir parti kurmasını istemişti. 12 Ağustos 1930’da Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştu. Parti kısa süre içinde büyük ilgi uyandırmıştı. 1930 yerel seçimlerinde 502 belediyeden 30’unu kazanmıştı.¹ SCF’nin ömrü yaklaşık 3 ay sürmüş ve parti 17 Kasım 1930’da kapanmıştı.² Kısa süre sonra meydana gelen Menemen Olayı ülke gündeminde önemli bir yer tutmuştu.³ SCF’nin kısa süre içinde yükselişi CHF’nin politikalarından memnuniyetsizlik duyan bir kesim olduğunu açıkça göstermekteydi. Bu durum karşısında üç aydan fazla sürecek bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa halkın durumunu yerinde görerek tespitlerde bulunmuştu.⁴ Yurt gezisi sonrası 3 Mart 1931’de CHF Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığına bir yazı göndererek milletvekili seçimlerinin yenilenmesini istemişti.⁵

Türkiye iç siyasetinde yaşanan bu gelişmeler İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından takip edilmişti. SCF’nin kuruluşu ve ardından yaşanan gelişmeler Londra’ya bildirilmişti.⁶ 1931 seçimleri de Türkiye’deki İngiliz diplomatlar tarafından dikkatli bir şekilde izlenmişti. Bakıldığı zaman 1930’lu yıllar Türk-İngiliz ilişkileri açısından olumlu bir ivmenin yakalandığı yıllar olmuştu. Lozan’dan arta kalan sorunların çözülmesi iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaya başlamıştı. 5 Haziran 1926’da imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul sorunu çözüme kavuşturulmuştu.⁷ 1 Mart

¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 261.

² Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 280

³ Bkz. Barış Ertem, “Resmi Belgeler ve Basında “Menemen Olayı”, **History Studies**, C 5, S 1, 2013, s. 157-179.

⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 139., İsa Yıldırım, “Atatürk’ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, 2021, s. 203.

⁵ Erdal Aydoğan - Tansu Barış Mahmutoğlu, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, **Tarihin Peşinde**, S 10, 2013, s. 126.

⁶ Bkz. Funda Selçuk Şirin, “İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, **Vakanüvis**, C 6, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, 2021, s. 197-245.

⁷ Zekeriya Türkmen, “Musul Meselesi”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/musul-meselesi/>, (erişim tarihi: 19.07.2023).

1930'da Ankara'da Türk-İngiliz Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması, "karşılıklı eşitlik ilkesi temelinde" imzalanmıştı.⁸ İki ülke arasında sorun oluşturan diğer bir konu başlığı da Ankara'nın başkent olmasıydı. 13 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı ile Ankara Türkiye'nin başkenti olarak kabul edilmişti. Bu durum İngiltere tarafından kabul görmemişti. Temsilciliklerini İstanbul'dan şartların uygun olmadığı Ankara'ya taşımayı reddetmişlerdi. Ankara'nın başkent ilan edilmesi geçici bir heves olarak görülmüş ve nihayetinde İstanbul'a dönüleceği düşünülmüştü. Ancak Türk hükümetinin kararlı tutumu sonrasında Ankara'nın kalıcı başkent olduğu İngilizler tarafından kabullenilecekti. Nitekim 1930 yılında İngiliz Büyükelçisi Londra'ya gönderdiği telgrafında "Ankara artık Türkiye'de görevli misyonların temelli evidir" ifadesini kullanmıştı.⁹ 1931 yılında Ankara'daki İngiliz elçilik binasının yapımı tamamlanmıştı.¹⁰ Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinde de İngiltere'nin yaklaşımı olumlu yönde olmuştu. Milletler Cemiyeti tarafından üyelik için Ankara'ya gönderilen resmî davete İngiltere de destek vermişti.¹¹ Sonuç olarak 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye cemiyetin üyesi olacaktı.¹² Görüldüğü üzere Türkiye-İngiltere ilişkilerinin olumlu yönde seyrettiği bir süreçte 1931 seçimleri öncesinden itibaren ülkede yaşanan gelişmeler İngiliz Büyükelçiliğince not edilmişti. Nitekim seçimden yaklaşık 1 ay önce eski SCF üyesi olan ve partinin tüzüğünü yazan Ahmet Ağaoğlu ile bir İngiliz elçilik görevlisi arasında geçen görüşme Londra'ya iletilmişti. 1931 seçimleri öncesi yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın izlenimleri hakkında detaylı bilgiler de elçilik raporlarında yer almıştı. Buna göre Gazi ülkede devrimci ateşi canlı tutmaları için halka sürekli çağrıda bulunmuştu. Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine yazılmış eserlerde 1931 seçimlerini değinilmiştir. Yapılan bu araştırmanın farkı spesifik olarak 1931 seçimlerini İngiliz arşivleri üzerinden ele almasıdır. Bu

⁸ Ebru Boyar and Kate Fleet "Great Britain and 'a small and poor peasant state': Turkey, Britain and the 1930 Anglo-Turkish Treaty of Commerce and Navigation", *Middle Eastern Studies*, Volume. 57, Issue 6, 2021, s. 915.

⁹ Bilal Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 7, S 20, 1991, s. 221.

¹⁰ Ufuk Erdem, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 6, S 5, 2017, s. 2222.

¹¹ Yasın Coşkun, "Türkiye-İngiltere İlişkileri", *20. Yüzyılda Türkiye-Batı İlişkileri*, Ed. Osman Okumuş vd., Eğitim Yayınevi, Konya, 2022, s. 402.

¹² Ercan Haytoğlu, "Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/> (erişim tarihi: 15.07.2023).

açından çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmüştür. Arşiv belgelerinin yanı sıra resmî yayınlar ve tetkik eserlerden de çalışmada istifade edilmiştir.

1931 Genel Seçimleri Öncesi Yaşanan Gelişmeler

1930 yılında SCF deneyimi ve Menemen Olayı gibi önemli hadiseler meydana gelmişti. İngiliz Büyükelçiliği Ankara'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Büyükelçi George Clerk 1930 yılının son günlerinde kabinede yaşanan değişiklikleri Londra'ya gönderdiği telgrafla iletmişti. Bayındırlık Bakanlığı pozisyonundan alınan Zekai Bey (Apaydın) Milli Savunma Bakanı olarak atanmıştı. Daha önce Adana Valiliği görevinde bulunan Hilmi Bey (Uran) yeni Bayındırlık Bakanı olmuştu.¹³ 1930 yılında başarısızlıkla sonuçlanan SCF denemesinin ardından, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ülkenin sorunlarını ve durumunu yakından görmek için bir yurt gezisine çıkmıştı.¹⁴ 5 Mart 1931 tarihinde İngiltere'nin Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görevli diplomat James Morgan İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a gönderdiği telgrafta 4 Mart'ta Ankara'ya dönen Atatürk'ün girişimiyle TBMM'nin seçim kararı aldığı iletmişti. Meclisin seçimlere kadar görevini sürdüreceğini de eklemişti.¹⁵

Morgan'a göre Atatürk'ün gezisinin temel amacı Cumhuriyet Halk Fırkası'na destek vermek ve Türkiye'nin kurtuluşu için ülkenin kaderini CHF hükümetine emanet etmek gerektiğini Türk halkına açıkça göstermekti. Atatürk yerel parti merkezlerinin üyelerine, Türk ocaklarının taraftarlarına, öğretmenlere, memurlara ve özellikle gençlere parti ideallerinin misyonerleri olarak hareket etmeleri, devrimci ateşi canlı tutmaları ve yaşlı gelenekçilerin oluşturmaya çalıştığı ilgisizlik ve devrimci hükümete güvensizlik eğilimiyle mücadele etmeleri için sürekli telkinde bulunmuştu. Morgan'a göre Gazi, CHF'yi destekleme amacını sürdürürken, SCF'nin kısa ömrü boyunca gösterdiği hükümete karşı yaygın bir hoşnutsuzluğun var olduğunu gerçeğini de göz ardı etmemiş ve bunun nedenlerini tespit etmeye çalışmıştı. Bu gezi vasıtasıyla Atatürk memurların başarılarını değerlendirmiş, halkın sosyal, eğitimsel ve mali durumlarını araştırmış, yolların durumunu bizzat görmüş, ticaret, sanayi ve tarım hakkında bilgi toplamış, şikâyetleri almıştı. Sonuç

¹³ **The National Archive (TNA)**, Foreign Office (FO) 424/274, "Turkey", "Sir G. Clerk to Mr. Henderson", No.3, 30 December 1930.

¹⁴ Yüksel Özgen, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/>, (erişim tarihi: 29.05.2023).

¹⁵ **Cumhuriyet**, "Gazi Hz. Ankara'ya döndüler", 4 Mart 1931, s. 1., **TNA**, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 14, 5 March 1931.

olarak partinin ulusun tümüne hitap etmesine çalışmıştı. Bu çerçevede Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, yani hükümetin programını değiştirmeye ve geliştirmeye karar vermişti. Böylece halk, parlamento seçimlerinde parti tarafından öne sürülen adayları kabul etmekten başka seçeneği olmasa da, çıkarlarına CHF hükümeti tarafından en iyi şekilde hizmet edileceğini düşünecekti.¹⁶

Mustafa Kemal, Ankara'ya döner dönmez CHF yöneticilerini toplantıya çağırması ve onlara aşağıdaki mesajı iletmişti:

“Geçtiğimiz birkaç ay içinde ülkede, CHF'nin mecliste ve hükümette ulusal meselelerle ilgili olarak sergilediği idari ve siyasi faaliyetlere karşı bir hoşnutsuzluk ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Bu kadar uzun süre ihmal edilmiş bir devlette kusurların olması doğaldır, ancak halk arasında ulusun kurtuluşunu sağlamak için tasarlanmış bir politikadan hoşlanmayanların olduğu da inkâr edilemez. Halkın çıkarlarını gözetmeksizin zihinlerini bulandırmak için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak halkın berrak görüşü ve sağduyusu onların yoldan çıkarılmasına izin vermemiştir. Üç aylık gezim beni, partimin programının ulusun çıkarları açısından en uygun program olduğuna ve partimin halkın bağlılığına ve güvenine sahip olduğuna ikna etti. Bu nedenle ve yakın gelecekte yürürlüğe konulması gerekli görülen tedbirlerin halk tarafından ne ölçüde kabul gördüğünü tespit etmek için Başkan olduğum partiye mensup milletvekillerinin mazbatalarının yenilenmesi gerektiği kanaatindeyim.”¹⁷

İngiltere'nin Ankara'daki diplomatik temsilcisi Morgan Londra'ya gönderdiği telgrafında bu mesajı alan partinin derhal yeni parlamento seçimlerinin yapılmasına karar verdiğini ve ayrıca Cumhurbaşkanı'nın milletvekillerinin maaşlarının düşürülmesi önerisinin de uygulamaya konulacağını bildirmişti. TBMM 5 Mart 1931'de Mustafa Kemal'in mesajıyla aynı çizgide bir önerge üzerinde oybirliğiyle seçimlerin yapılmasına karar vermişti. Ayrıca milletvekili maaşlarının aylık 500 liradan 350 liraya indirilmesi önerisi de kabul edilmişti.¹⁸

Seçim öncesi Türk siyasal hayatını yakından takip eden Morgan 9 Mart 1931 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanına gönderdiği telgrafında kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın üyesi olan ve partinin tüzüğünü yazan

¹⁶ TNA, FO, 424/274, “Turkey”, “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 19, 9 March 1931.

¹⁷ TNA, a.g.b. (adı geçen belge).

¹⁸ Cumhuriyet, 6 Mart 1931, s. 1., TNA, a.g.b., Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD), Dönem: 3, Yasama Yılı: 4, C 26, Birleşim: 32, 5 Mart 1931, s. 15.

Ahmet Ağaoğlu ile bir elçilik mensubu arasında geçen görüşme sonrası elde edilen izlenimleri aktarmıştı. Buna göre Ahmet Ağaoğlu açık sözlü birisiydi. Hem kendisinin hem de Fethi (Okyar) Bey'in siyasetten çekiliğini söylemişti. Feshedilmiş partinin diğer bazı üyelerinin CHF ile barışma yoluna gittiklerini belirtmişti. Kendisini Ankara Hukuk Mektebi'nde anayasa hukuku üzerine verdiği derslere adayacağını söyleyen Ağaoğlu Türkiye'nin, Gazi gibi büyük bir adamın hizmetlerinden nasıl daha fazla yararlanacağını bilmemesinin talihsizlik olduğu görüşünü dile getirmişti. SCF'nin kısa süre içinde gözden düşmesinin başlıca nedenini düşmanlarının gelecek seçimlerde partinin zafer kazanacağını ve Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı seçileceğini söyleyerek Gazi'yi olumsuz yönde etkilemesi olarak göstermişti.¹⁹

Seçim Sürecinin İngiliz Belgelerine Yansıması

1931 genel seçimlerinde iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştı. 7-10 Nisan 1931 tarihlerinde ikinci seçmenlerin seçimi yapılmıştı. Daha sonra CHF Genel Başkanlık Divanınca belirlenen milletvekilleri adayları 20 Nisan'da duyurulmuştu.²⁰ Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği diplomatı Morgan, 21 Nisan'da gönderdiği telgrafta Türkiye genelinde yapılan ön seçimlerin CHF'nin zaferiyle sonuçlandığını iletmışti. Bu durumun yani CHF'nin zaferinin zaten kaçınılmaz olduğunun altını çizmişti. Seçimler serbestti ancak seçmenlerin yalnızca iki seneği vardı. Vatandaşlar ya parti tarafından kendilerine sunulan ikinci seçmenlere oy verebilirlerdi -ki bunlar oylarını talep eden tek adaylardı - ya da onlara oy vermeyebilirlerdi. Morgan hükümete yakın gazetelere göre seçmenlerin yaklaşık yüzde 20'sinin oy vermekten kaçındığını da telgrafında belirtmişti. Oy verenler arasında sadece Müslümanlar değil, Müslüman olmayan tüm unsurların temsilcileri de yer almış ve böylece Halk Fırkasına olan bağlılıklarını göstermişlerdi. Bağımsız gazeteler seçmenlerin sadece üçte birinin oy kullandığını dile getirmişti. Morgan seçimlerle ilgili kendisine ulaşan bir iddiaya da değinmişti. Bu iddiaya göre bazı sandıklarda seçmen listelerinde yer alıp almadığı kontrol edilmeden yoldan geçen kişilere oy kullandırılmıştı. Sonuç olarak seçim CHF'nin zaferiyle sonuçlanmıştı. Morgan'a göre bu durum Türkiye'deki seçmenlerin büyük çoğunluğunun Halk Fırkasının geçmiş ve gelecek

¹⁹ TNA, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 18, 9 March 1931.

²⁰ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 27, S 79, 2011, s. 15., *Milliyet*, "Cumhuriyet Halk Fırkası meb'us namzetleri listesi şudur", 21 Nisan 1931, s. 1, 6.

programını onayladıkları anlamını taşıyordu.²¹ Morgan Türkiye'deki iki dereceli seçimin ilk aşamasının bittiğini ve seçimi kazanan CHF'nin ikinci seçmenlerinin meclise gidecek 317 milletvekilini belirleyeceğini aktarmıştı. Bunlardan 287'si CHF Genel Başkanı sıfatıyla Gazi tarafından tavsiye edilmişti. Mustafa Kemal Paşa seçmenlerin kalan 30 kişiyi CHF üyesi olmayan kişiler arasından seçebileceğini bildirmişti. Öngörülen tek koşul, bu kişilerin cumhuriyetçi ilkelere sahip olmalarıydı.²² 317 milletvekilinin seçimi 24 Nisan'da yapılacaktı.²³ Gazi, Halk Fırkasının ısrarlı isteği üzerine, kendisinin Ankara'da aday gösterilmesine izin vermişti. Morgan yeni meclisin 4 Mayıs 1931'de toplanacağını ve hemen bir Cumhurbaşkanı seçeceğini belirtmişti. Mevcut milletvekillerinden en az yetmiş üçü yeniden seçilmeyecekti. Bunlar diplomatik görevlere atanmak, bağımsız milletvekillerine veya Gazi'nin ülke yönetiminde daha güçlü bir şekilde temsil edilmelerini istediği zanaatkâr sınıf arasından seçilen Halk Fırkası milletvekillerine yer açmak amacıyla aday gösterilmemişlerdi.²⁴ Bakıldığında işçi ve çiftçi vekil aday sayısı eski seçimden daha fazla olduğu dikkat çekmekteydi.²⁵

Morgan 30 bağımsız milletvekilliği için isimleri geçen eski SCF'nin lideri Fethi Bey ve parti sekreteri Nuri Bey'in 19 Nisan'da Gazi ile uzun bir görüşme yaptıklarını yazmıştı. SCF'yi yeniden canlandırmak gibi bir niyet yoktu, ancak Gazi, mecliste bir muhalefetin olmasında kararlıydı. Bu nedenle, ikinci seçmenlere yönelik bir manifesto yayınlamış ve bu manifestoda, CHF'nin görüşlerini paylaşmayan temsilcilerin mecliste hükümetin çalışmalarını ve faaliyetlerini inceleme ve eleştirme fırsatına sahip olmalarını istediğini beyan etmiş ve eleştiriyi çok yararlı bulduğunu eklemişti. Bu nedenle seçmenlerden, sınırlı sayıda sandalye için Halk Fırkası programına muhalif olan bağımsız kişileri seçmelerini rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa ulusa hitaben yayınladığı bir başka bildiride ise Halk Fırkasının geçmişte ulus için yaptığı sağlam işlere atıfta bulunmuş ve partinin amaçlarını açıklamıştı. Bunlar kısaca, halkın egemenliğini korumak, sınıf savaşına izin vermemek, kredi açarak kooperatif üretimine yardımcı olmak ve böylece üretici sınıflara destek sağlamak, zanaatkârlara ve küçük

²¹ TNA, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 38, 21 April 1931.

²² TNA, a.g.b.

²³ Milliyet, "Bugün her tarafta yeni mebuslarımız intihap edilecektir", 24 Nisan 1931, s. 1.

²⁴ TNA, a.g.b.

²⁵ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C 33, S 3-4, 1967, s. 73.

tüccarlara yardım etmek için kredi kuruluşları açmak ve işçilerin haklarını korumak için önlemler almaktı. Mustafa Kemal ayrıca CHF'nin limanların, demiryollarının ve karayollarının inşasına devam edeceğini ve yurt içinde ve dışında barış için çalışacağını açıklamıştı. Morgan yapmış olduğu değerlendirmede SCF döneminde yapılan belediye seçimleri sırasında ortaya çıkan halk coşkusunun meclis için yapılan ön seçimlerde olmadığını belirtmişti. Vatandaşların istedikleri adayları belirleyebilmenin sevincini yaşadıkları belediye seçimleriyle karşılaştırıldığında, bu seçimler çok sakin geçmişti. Morgan, başarısız SCF deneyimine rağmen Gazi'nin muhalefeti sağlama kararlılığının takdire şayan olduğunu ve bağımsızların yeni meclisteki durumlarının ilgiyle takip edileceğini aktarmıştı.²⁶

İngiliz Büyükelçi Clerk ikinci seçmenlerin 24 Nisan 1931'de TBMM için 317 milletvekilinin seçimine geçtiklerini bildirmişti. Daha önce de ifade edildiği gibi bunlardan 287'si Mustafa Kemal Paşa tarafından zaten belirlenmişti. Geri kalan 30 milletvekilinin Halk Fırkasının dışından kişilerden oluşması planlanmıştı. Clerk, bağımsız adaylık için şart koşulan cumhuriyet ilkelerine bağlılık niteliğine sahip olduğunu düşünen çok sayıda adayın ortaya çıktığını, ancak ikinci seçmenlerin bunlar arasından milletvekili olmaya sadece yirmi kişiyi uygun bulduğunu rapor etmişti. İstanbul'da, aralarında SCF'nin eski liderleri Kazım Karabekir Paşa ve Refet Paşa'nın da bulunduğu elli kadar bağımsız aday, dört sandalye için seçilmek istemiş, ancak hepsi de bu göreve uygun olmadıkları gerekçesiyle reddedilmişti. Benzer şekilde, bağımsız adaylar için üç sandalyenin bulunduğu Tekirdağ ve Samsun'da da hiçbiri seçilememişti. Manisa'da garip bir durum ortaya çıkmıştı. İkinci seçmenler İsmet Paşa'yı kendi seçim bölgesi olan Malatya'da milletvekili seçilmiş olmasına rağmen onu bağımsız olarak yeniden seçmişlerdi. İsmet Paşa, Manisa seçmenleri tarafından kendisine gösterilen teveccühten onur duyduğunu ancak bağımsız vekil olarak kendi hükümetini eleştirme görevini üstlenmeyeceğini belirterek bu görevi reddetmişti. Burdur ve Bolu'da da benzer durumlar ortaya çıkmıştı. Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey ve yeni seçilen Halk Fırkası İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz Bey bağımsız olarak seçilmişlerdi. Dolayısıyla doldurulması gereken on bağımsız vekil sandalyesi boş kalmıştı. Clerk bunların yeniden bağımsız adaylara teklif edilip edilmeyeceğine henüz karar verilmediğini ifade etmişti. Her hâlükârda, yeni mecliste yirmi muhalefet milletvekili olacaktı. Ancak her bir milletvekilinin ayrı bir

²⁶ TNA, a.g.b.

programı olduğu için muhalefet partisi olmayacaktı.²⁷ Boş kalan vekilliklere daha sonra parti tarafından aday gösterilen başkaları atanmıştı.²⁸ Kapatılan SCF'nin hiçbir üyesi yeniden seçilmeyi istememişti. Clerk siyasetten çekilen Fethi Bey'in Gazi'nin dostluğunu hâlâ koruduğunu ve diplomatik kariyerine geri dönebileceğini yazmıştı.²⁹ Nitekim 19 Mart 1934'te Londra Büyükelçiliği'ne atanacaktı.³⁰ Yeniden seçilemeyen hükümet üyeleri arasında, diplomatik hizmete alınan Hamdullah Suphi ve Tevfik Kâmil ile esnaf ve tarım sınıflarının temsilcilerine yer açmak için diğerleriyle birlikte vekilliği düşürülen Niyazi Asım, Ali Cenani ve Nusret Sadullah bulunmaktaydı. Yeni CHF milletvekilleri arasında Tahran eski Büyükelçisi Memduh Şevket Bey, eski Müzeler Müdürü Halil Bey ve Kahire Nazırı Muhittin Paşa da yer almaktaydı. Clerk yeni meclisin 4 Mayıs'ta toplanacağını ve Gazi tarafından belirlenen hedefler çerçevesinde meclisin kendisini yurttan refahı teşvik etme ve dünya barışı için çalışma görevlerine adayacağını vurgulamıştı.³¹

Seçim Sonrası Yaşanan Gelişmeler ve İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri

Seçim sonrası TBMM 4 Mayıs'ta açılmıştı. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görevli diplomat Morgan Londra'ya gönderdiği telgrafında yeni meclisin Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da İstanbul'dan ayrı bir hükümet kurduğu 23 Nisan 1920 tarihinden bu yana birbirini izleyen meclisler dizisinin dördüncüsünü olduğunu vurgulamıştı. Morgan bu dört meclis hakkında ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunmuştu. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisini ülkeyi Yunan işgalcilerden kurtarmaya ve Türkiye'nin bağımsızlığını güvence altına almaya adanmış olduğunu belirtmişti. İkinci meclis çağdışı olarak görülen ve Türkiye'nin ilerlemesine engel olduğu düşünülen yasaları ve gelenekleri yürürlükten kaldırmıştı. Üçüncüsü, inkılapların getirdiği yeni alışkanlıklar ve fikirler nedeniyle ortaya çıkan hoşnutsuzluk veya isyan hareketlerini yurt içinde bastırması ve yurt dışında Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde diğer uluslarla eşit koşullarda olma hakkı konusunu ısrarlı bir şekilde savunmuştu. Yeni göreve başlayan dördüncü

²⁷ TNA, FO, 424/274, "Turkey", "Sir G. Clerk to Mr. A. Henderson", No. 41, 30 April 1931.

²⁸ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 304.

²⁹ TNA, a.g.b.

³⁰ Şaduman Halıcı, "Ali Fethi Okyar (1880-1943)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fethi-okyar-1880-1943/> (erişim tarihi: 06.07.2023).

³¹ TNA, a.g.b.

meclis ise Türkiye'nin ekonomik güçlüklerine bir çözüm bulmak ve aynı zamanda inkıplara duyulan coşkunun azalmasını önlemek ve halkın bazı kesimleri arasında zaman zaman fark edilen hoşnutsuzluk, rehavet ve hatta umutsuzluk ruhuyla mücadele etmek zorunda kalacaktı.³²

Milletvekili yeminlerinin ardından meclis cumhurbaşkanı seçimine geçmişti. Morgan bu süreçte yaşanan gelişmeler hakkında Londra'yı bilgilendirmişti. Buna göre yeni bağımsız milletvekillerinden, 1916'da İttihat ve Terakki'nin Hariciye Nazırı olan Halil Bey'in (Menteşe), anayasada Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin dört yıl olduğu belirtildiğinden, Gazi'nin dört yıllık görev süresini tamamlayacağı Kasım ayından önce yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesinin anayasaya aykırı olduğunu söylemeye çalışmıştı. Ancak Kütahya milletvekili Recep Bey ve Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, cumhurbaşkanının görev süresinin kendisini seçen meclisin görev süresiyle aynı olduğunu göstermek için anayasadan alıntı yaparak Halil Bey'e karşı çıkmıştı. Bunun üzerine meclis, Gazi'yi oybirliğiyle yeniden Cumhurbaşkanı seçmişti.³³ Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi top atışlarıyla kutlanmış ve haber Meclis Başkanı Kazım Paşa tarafından Çankaya'daki Gazi'ye iletilmişti. Gazi meclise geçerek kendisini seçtikleri için milletvekillerine teşekkür etmiş ve cumhuriyete sadık kalacağına dair şeref sözü vermişti. Morgan, Gazi'nin meclis salonundan ayrılırken milletvekillerinin ayağa kalkarak kendisini alkışladıklarını, ancak başkanlık locasında oturan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın bu vesileyle biraz tereddüt ve gecikmeyle ayağa kalktığını, bu durumun dikkat çekici olduğunu telgrafında ifade etmişti. Günün işlemleri, yeni Cumhurbaşkanı'nın yabancı diplomatları ve milletvekillerini kabul etmesiyle sona ermişti. Daha sonra İsmet Paşa Cumhurbaşkanı'na kabinenin istifasını sunmuş ve bu istifa kabul edilmişti.³⁴

Bakanlar Kurulu yeniden İsmet Paşa tarafından oluşturulmuştu. 9 Mayıs'ta mecliste hükümet programı açıklanmıştı.³⁵ Morgan hükümet programından not ettiği belli başlı noktaları Londra'ya iletilmişti. Buna göre yeni hükümet yurt içinde ve dışında barışı sağlama politikasına devam edecekti.³⁶ Nitekim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa 20 Nisan 1931'deki seçim dolayısıyla yayınladığı beyannamesinde “Yurtta sulh,

³² TNA, FO, 424/274, “Turkey”, “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 43, 5 May 1931.

³³ TNA, a.g.b., TBMM TD, Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 1, 4 Mayıs 1931, s. 3-6.

³⁴ TNA, a.g.b.

³⁵ TBMM TD, Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 2, 9 Mayıs 1931, s. 22-29.

³⁶ TNA, FO, 424/274, “Turkey”, “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 47, 13 May 1931.

cihanda sulh için çalışıyoruz” ifadelerini kullanmıştı.³⁷ Ayrıca cumhuriyet ilkelerinin savunulması ve geliştirilmesi sürdürülecekti. Başta ekonomi olmak üzere ülkenin genel durumunun iyileştirilmesi için çalışılacaktı. Morgan ekonomi noktasında yeni hükümetin aldığı tedbirlere ayrı bir parantez açmıştı. Devlet harcamalarında tasarruf sağlanması hedeflenmişti. Bu tasarruf tedbirleri tren seferlerinin azaltılması, memurlarının sayısında yüzde 15 ve harcamalarda yüzde 10’luk bir azalma ile zaten başlatılmıştı. Böylece yıllık 30 milyon tasarruf edilmişti. Osmanlı borç sorununun Türkiye’nin kapasitesi ölçüsünde bir çözüme ulaştırılması yeni hükümetin üzerinde durduğu bir konu olacaktı. Borçla ilgili yükümlülüklerinin kesin olarak saptanması, ekonomik ve mali refah açısından önemli addedilmişti. Para biriminin istikrara kavuşturulması da yeni hükümetin ekonomi konusunda üzerinde durduğu önemli konu başlıkları arasında yer almaktaydı. Morgan 11 Haziran 1930’da kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Türkiye’nin parasının istikrara kavuşmasında güçlü bir faktör olacağını ifade etmişti. Bunların yanı sıra tarıma, yerli sanayiye, madencilığe ve ticarete yardım sağlanması, ayrıca vergi reformu hükümet programında bulunmaktaydı. Tekel konusunda mecliste birtakım itirazlar dile getirilmişti. İzmit bağımsız milletvekili Sırrı Bey devlet tarafından uygulanan tekel sistemini eleştirmişti. Mali mevzuattaki ve yönetimdeki kusurlara dikkat çekmişti. İsmet Paşa cevap olarak, hükümet tarafından ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçası olarak benimsendiğini beyan ettiği tekel sistemini savunmuştu. Sonuç olarak hükümet güvenoyu alınmıştı. Oylamaya katılan 294 milletvekili oybirliğiyle hükümete güvenoyu vermiş, bağımsızlar da Halk Partisi milletvekilleriyle birlikte hükümet lehinde oy kullanmışlardı.³⁸

Yeni hükümetin kurulmasının ardından CHF’nin III. Büyük Kurultayı toplanmıştı.³⁹ Kurultay, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında 10 Mayıs günü açılmıştı. Morgan Londra’ya gönderdiği telgrafta parti milletvekillerinden ve partinin Türkiye’deki bütün şubelerinden gelen delegelerden oluşan bu kurultayın toplanma amacının, geçen meclis döneminde partinin, yani hükümetin, gerçekleştirdiği çalışmaların bir muhasebesini yapmak olduğunu yazmıştı. Ayrıca, ülkenin farklı bölgelerindeki durum ve halkın ihtiyaçları hakkında rapor vermek ve hükümetin bu meclis döneminde gerçekleştirmeyi önerdiği programı

³⁷ *Milliyet*, “Gazi Hz.nin Millete Beyanname’si”, 21 Nisan 1931, s. 1.

³⁸ *TNA, a.g.b.*

³⁹ Hakkı Uyar, “Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/> (erişim tarihi: 07.07.2023).

görüşmek kongrenin amaçları arasında yer alıyordu. Morgan, partinin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasında, on iki yıl önce Sivas'ta yapılan ilk genel kongre toplantısını hatırlattığını belirtmişti. O zaman yabancı düşmanlar tarafından ölümle tehdit edilen bir avuç adam tarafından alınan kararların hepsi hayata geçirilmişti. Mustafa Kemal kurultayda hazır bulunanlara, seçim sonuçlarının işaret ettiği gibi, ulusun kendilerine duyduğu güveni korumaları için çaba göstermeleri ricasında bulunmuştu.⁴⁰

Morgan daha sonra İsmet Paşa'nın kongreye hükümetin son dört yıl boyunca yurtiçi ve yurtdışındaki faaliyetlerinin bir değerlendirmesini okuduğunu aktarmıştı. İsmet Paşa bu süreçte dışarıdan teşvik edilen Şeyh Sait İsyanının yanı sıra Menemen Olayı ve yıkıcı bir muhalefet basınıyla mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmişti. Tüm bu olumsuz gelişmeler karşısında cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, laik ve inkılapçı bir devlet ilkesini savunmak için istiklal mahkemeleri, 1927 tarihli emniyet teşkilatı kanunu ve sıkıyönetim gibi olağanüstü önlemlere başvurmak gerektiğini ifade etmişti. İsmet Paşa SCF'nin yükselişine ve düşüşüne değinmiş ve üzücü bir şekilde kapanmasını, kendisine tanınan sınırların ötesine geçmesine bağlamıştı. Belediye organları için doğrudan seçim yapılması ve kadınların belediye seçimlerinde oy kullanmasına izin verileceğine atıfta bulunmuş ve benzer bir sürecin meclis seçimlerinde de deneneceği belirtmişti. Latin harflerinin kabulünü Türk tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirmişti. Türkiye'nin yeniden inşası ve ekonomik konulara da değinen İsmet Paşa, ithalatın ihracatın altına düştüğünü belirterek Türkiye'nin artık gıda maddeleri konusunda dışarıdan bağımsız olduğunu göstermeye çalışmıştı. Morgan, İsmet Paşa'nın demiryolu yapımı, deniz ticaret filosunun geliştirilmesi ve ulusal savunma araçlarının tedarikinde kaydedilen ilerlemelerden söz ederken neşeli bir tutum sergilediğini belirtmişti. İsmet Paşa dinleyicilerine, Türkiye'nin son dört yılda başardığı işleri gerçekleştirirken tamamen kendi kaynaklarına güvendiğini hatırlatarak sözlerini bitirmişti.⁴¹

Sonuç

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği 1931 genel seçimlerini yakından takip etmiştir. Seçim öncesi yaşanan gelişmeler Londra'ya raporlanmıştır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çıktığı yurt gezisine

⁴⁰ TNA, FO, 424/274, "Turkey", "Mr. Morgan to Mr. A. Henderson", No. 48, 13 May 1931., **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 1-2.

⁴¹ TNA, a.g.b.

ayrı bir parantez açılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın bu gezide ülkenin koşullarını yakından gözlemlediği aktarılmıştır. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki heyecanın kaybolmaması için Cumhurbaşkanı'nın özel bir çaba içinde olduğuna değinilmiştir. Gezi sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine seçimlerin yenilenmesi ve milletvekilleri maaşların düşürülmesi kararı alındığı aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar karşısında milletvekillerinin maaşının düşürülmesini istemesi önemli bir olay görülmüştür. Nitekim meclis Cumhurbaşkanı'nın çağrısına uymuş ve milletvekilleri maaşları yeniden düzenlenmiştir. İngiliz Büyükelçiliğinde çalışan bir görevlinin kapatılan SCF'nin üyesi Ahmet Ağaoğlu ile 1931 seçimleri öncesi yapmış olduğu görüşme de değinilmesi gereken bir konudur. Bu görüşme İngiliz Büyükelçiliğinin seçimler öncesi Türkiye'deki siyasal hayatı muhalefetin bakış açısıyla anlamak istemesinin bir sonucu olarak görülebilir. İki dereceli uygulanan 1931 genel seçimlerinin tüm aşamaları ile ilgili bilgiler de İngiliz belgelerinde yer almıştır. 7-10 Nisan arasında gerçekleşen ön seçimle alakalı Londra'ya gönderilen telgrafta seçimlerin serbest olsa bile halkın kendine sunulan adaydan başka seçeneği olmadığı vurgulanmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak SCF döneminde yapılan yerel seçimle kıyaslandığında 1931 seçimlerinin sakin geçtiği aktarılmıştır. 24 Nisan'da yapılan milletvekili seçimi hakkında İngiliz belgelerinde önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle başarısız SCF deneyimine rağmen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste muhalefetin yer alması noktasında kararlı tutumu takdir edilmiştir. Bu çerçevede 30 milletvekilliğinin CHF'den bağımsız olarak bağımsızlara ayrıldığı ancak bu kontenjanının tümünün seçilerek meclise giremediği ifade edilmiştir. Yeni TBMM'nin görevine başlamasının ardından İngiliz Büyükelçiliği tarafından yapılan değerlendirmede bu meclisin Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözmek ve inkılaplara duyulan coşkunun azalmasını önlemek gibi önemli bir görev üstleneceği belirtilmiştir. Seçim sonrası 9 Mayıs 1931'de mecliste açıklanan hükümet programı da İngiliz Büyükelçiliğinin dikkat çektiği bir husus olmuştur. Yeni hükümetin içte ve dışta barış politikası takip edeceğinin altı çizilmiştir. İngiliz belgelerinde Türk hükümetinin ekonomiyi düzeltmek için tasarruf politikalarına öncelik vereceği ayrıca vurgulanmıştır. Seçim sonrası toplanan CHF'nin III. Büyük Kurultayı da İngiliz Büyükelçiliği tarafından yakından izlenmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa seçim sonuçlarının ulusun kendilerine güvenini gösterdiğine işaret ederek kurultayda bulunan partililerden bu güveni muhafaza etmek için çaba göstermelerini istemiştir.

KAYNAKÇA

I-) İngiliz Milli Arşivi: (The National Archive TNA):

Foreign Office (FO): 424/274, “Turkey”, 1931:

- “Sir G. Clerk to Mr. Henderson”, No. 3, 30 December 1930.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 14, 5 March 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 18, 9 March 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 19, 9 March 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 38, 21 April 1931.
- “Sir G. Clerk to Mr. A. Henderson”, No. 41, 30 April 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 43, 5 May 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 47, 13 May 1931.
- “Mr. Morgan to Mr. A. Henderson”, No. 48, 13 May 1931.

II-) Resmî Yayınlar:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD):

- Dönem: 3, Yasama Yılı: 4, C 26, Birleşim: 32, 5 Mart 1931.
- Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 1, 4 Mayıs 1931.
- Dönem: 4, Yasama Yılı: 1, C 1, Birleşim: 2, 9 Mayıs 1931.

III-) Gazeteler:

- **Cumhuriyet** (1931).
- **Milliyet** (1931).

IV-) Kitaplar ve Makaleler:

- Armağan, Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C 33, S 3-4, 1967, s. 45-100.

- Aydoğan, Erdal - Mahmutoğlu, Tansu Barış, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, **Tarihin Peşinde**, S 10, 2013, s. 113-142.

- Boyar, Ebru and Fleet, Kate, “Great Britain and ‘a small and poor peasant state’: Turkey, Britain and the 1930 Anglo-Turkish Treaty of

Commerce and Navigation”, **Middle Eastern Studies**, V 57, Issue 6, 2021, s. 904-919.

- **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

- Coşkun, Yasin, “Türkiye-İngiltere İlişkileri”, **20. Yüzyılda Türkiye-Batı ilişkileri**, Ed. Osman Okumuş vd., Eğitim Yayınevi, Konya, 2022, s. 395-421.

- Erdem, Ufuk, “İngiltere’nin Yeni Başkent Ankara’yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 5, 2017, s. 2193-2227.

- Ertem, Barış “Resmi Belgeler ve Basında “Menemen Olayı”, **History Studies**, C 5, S 1, 2013, s. 157-179.

- Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

- Halıcı, Şaduman, “Ali Fethi Okyar (1880-1943)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fethi-okyar-1880-1943/> (erişim tarihi: 06.07.2023).

- Haytoğlu, Ercan, “Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/> (erişim tarihi: 15.07.2023).

- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

- Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 27, S 79, 2011, s. 1-36.

- Özgen, Yüksel, “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri (1923-1938)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/>, (erişim tarihi: 29.05.2023).

- Selçuk Şirin, Funda, “İngiliz Elçilik Raporlarına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkanın Kuruluşu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, **Vakanüvis**, C 6, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, 2021, s. 197-245.

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE
TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT

- Şimşir, Bilal, “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 7, S 20, 1991, s. 189-222.
- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Türkmen, Zekeriya, “Musul Meselesi”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/musul-meselesi/>, (erişim tarihi: 19.07.2023).
- Uyar, Hakkı, “Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/> (erişim tarihi: 07.07.2023).
- Yıldırım, İsa, “Atatürk’ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, 2021, s. 201-219.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim yayınları, İstanbul, 2000.